

**РОЗКАЖИ МЕНІ,
ЩО СТАЛОСЯ,
АБО ЗІЗНАЙСЯ!**

**DISCUSSION
PAPER**

*Nemo solus
satis sapit*

I. Проблема

Опитування¹ є одним з найбільш давніх та поширених способів отримання інформації в ході досудового розслідування. Важливість показань для результатів розслідування важко переоцінити: вони можуть мати суттєве, а інколи — вирішальне значення для встановлення обставин вчинення кримінального правопорушення.

Разом з тим, опитування (в чинному КПК України — допит) є однією з найскладніших слідчих дій, оскільки його результат суттєво залежить від якості взаємодії слідчого і людини, яка володіє необхідною слідству інформацією.

У доповіді, представленій на засіданні Генеральної Асамблеї ООН 2016 року, Спеціальний доповідач ООН з питань катувань Хуан Мендес (Juan E. Méndez) підкреслив, що опитування, особливо підозрюваних, невід’ємно пов’язане з ризиками приниження, примусу і неналежного поводження².

Існуванню описаних ризиків сприяють такі фактори:

- **орієнтованість на зізнання** як на основний доказ у системах кримінальної юстиції;
- офіцери правопорядку мають хибне уявлення про те, що **неналежне поводження і примус необхідні** для отримання зізнання або інформації, особливо в справах, пов’язаних з організованою злочинністю, або щодо злочинів проти національної безпеки³;
- офіцерам правопорядку **бракує знань** про ефективні методи опитування **та навичок**, щоб їх застосовувати.

Таким чином, з одного боку, показання є важливою частиною ефективного і справедливого досудового розслідування, а з іншого — процес отримання свідчень невід’ємно пов’язаний з ризиками

1 Термін “опитування” тут і надалі вживається на заміну терміну “допит”. Останній є пейоративом, оскільки має негативну конотацію, адже сприймається як певне домінування особи, яка допитує, над особою, яку допитують. В низці іноземних країн термін “допит” (англійською “interrogation”) протягом останніх десятиріч замінено на термін інтерв’ю (англійською “interview”), оскільки цей термін найбільше відповідає процесу рівноправної комунікації між людьми.

2 Проміжна доповідь Спеціального доповідача ООН з питань катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність видах поводження і покарання (2016).

3 Там же.

примусу і неналежного поводження та, як наслідок, — спотворення показань як доказу.

У ході реформи кримінального процесуального законодавства, яка відбулася 2012 року, законодавець спробував нівелювати ризики неналежного поводження під час допиту на стадії досудового розслідування, ввівши заборону суду обґрунтовувати судові рішення показаннями, наданими слідчому чи прокурору, або посилатися на них (частина 4 статті 95 КПК України). На думку авторів законопроекту, в результаті запровадження таких новацій не буде сенсу слідчим чи прокурорам отримувати показання із застосуванням насильства або погроз, адже такі відомості за законом не будуть доказами ⁴.

Утім, такий радикальний підхід законодавця призвів до іншої проблеми: **показання, надані слідчому чи прокурору під час досудового розслідування, «знецінилися» в очах сторін кримінального провадження і суду.** Слідчі стали неохоче виділяти ресурси для якісного проведення допиту, обґрунтовуючи це мінімальною «вагою» результатів такої роботи порівняно з витраченим часом. Як наслідок, для працівників органів правопорядку зник сенс не лише в тому, щоб отримувати показання із застосуванням насильства або погроз, а й у тому, щоб взагалі отримувати якісні показання на досудовому розслідуванні.

Згідно з даними дослідження ⁵, половина опитаних слідчих (49%) вважає, що допит як слідча дія втратив своє значення в ході розслідування у зв'язку з неможливістю використати під час судового розгляду показання, отримані у ході досудового розслідування. Водночас більшість опитаних слідчих вважає, що допит є ключовою слідчою дією, яка допомагає визначити основні напрямки розслідування, оцінити позицію захисту, відшукати інші докази тощо.

На відміну від встановленої в Україні повної заборони використовувати досудові показання в суді, в низці іноземних юрисдикцій передбачається застосування **«тесту допустимості свідчень»** для перевірки добровільності наданого свідчення (зізнання). Якщо такі свідчення проходять перевірку, суд їх приймає. Якщо ж вони викликають сумнів або якщо доведено, що свідчення отримано під тиском, за умов жорстокого поводження або катування підозрюваного, суд їх не враховує. Такі підходи діють у Канаді, Британії, Італії, Хорватії та багатьох інших країнах. Там допити проводять з участю

⁴ Пояснювальна записка до проекту Кримінального процесуального кодексу України, арк 4. Режим доступу: <https://bit.ly/2NU2Zt8> або <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=42312&pf35401=211920>.

⁵ Готується до друку.

захисника, із застосуванням відеофіксації та обов'язковим роз'ясненням і дотриманням базових прав допитуваної особи.

Крім того, Європейський суд з прав людини у рішенні *Макеян та інші проти Вірменії*⁶ констатував, що надання переваги показанням, наданим під час досудового слідства, над показаннями, наданими на відкритому суді, саме по собі не викликає питання справедливості судового провадження, якщо ця перевага обґрунтована і показання було надано за власним бажанням особи.

Таким чином, закріплена в КПК України абсолютна заборона використовувати досудові показання в суді є дуже жорсткою порівняно з практиками багатьох західних юрисдикцій.

До того ж варто врахувати, що законодавчі зміни не вплинули на інші фактори, які сприяють ризикам неналежного поведіння, зокрема на неналежну професійну підготовку працівників органів правопорядку до проведення допиту.

Згідно з даними дослідження⁷, системи базової, спеціальної, службової підготовки та підвищення кваліфікації слідчих і прокурорів **не мають окремого навчального курсу щодо проведення допиту**. Зазначені питання розпорошено по цілій низці навчальних дисциплін різної тематики, і навіть у межах цих дисциплін особливості проведення допиту часто не розглядаються окремо, а «розмиваються» в межах великих тем.

6 Рішення ЄСПЛ у справі *Макеян та інші проти Вірменії* від 5 грудня 2019 року. Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-198706>

40. Стосовно оцінювання, зокрема, свідчень свідків то завдання Суду у відповідності до Конвенції полягає не в тому щоб прийняти рішення чи були показання свідків належним чином прийняті як докази, а швидше в тому щоб встановити чи було провадження в цілому справедливим, включаючи спосіб отримання доказів [...]. Суд раніше наголошував, що поняття справедливого і змагального судового провадження передбачає, що судовий орган, в принципі, повинен надавати більшої ваги показанням свідка, наданим під час судового засідання ніж записам його чи її свідчень наданих під час досудового опитування, проведеного стороною обвинувачення, якщо немає вагомих причин прийняти інше рішення.

47. [...] Суд раніше констатував, що в тих випадках, коли національні судові органи стикаються з кількома суперечливими версіями правди запропонованими тією ж особою кінцева перевага показанням, наданим під час досудового слідства над показаннями, наданими на відкритому суді саме по собі не викликає питання справедливості судового провадження якщо ця перевага обґрунтована і показання були надані за власним бажанням особи (рішення ЄСПЛ у справі *Камільєрі проти Мальти* від 16 березня 2000).

7 Готується до друку.

При цьому кількість годин, виділених на вивчення окремих аспектів проведення допиту, є доволі невеликою: 2-4 години на «Кримінальному процесі», 2-4 години на «Криміналістиці», до 4-х годин на «Юридичній психології» та поверхове згадування на дисципліні «Досудове розслідування».

Опитаний під час дослідження викладач ЗВО:

«Практично допит ми згадуємо лише як одну з перших слідчо-розшукових дій. Тобто на лекції чи практичному занятті на це відведено практично хвилин 20, тому що треба ще охопити всі інші слідчо-розшукові дії, а вони за процедурою більш жорсткі, ніж допит».

67% опитаних у дослідженні слідчих проходили навчання з особливостей тактики проведення допитів під час базової підготовки у ЗВО МВС України. При цьому високою якістю базової підготовки у ЗВО з питань проведення допиту вважають лише 27% опитаних, водночас як 14% вважають її низькою, а 59% середньою.

Одним з результатів недостатньої підготовки працівників органів правопорядку є неправильне сприйняття мети допиту, що підтверджується результатами дослідження ⁸.

Частина слідчих вважає, що головна мета допиту полягає в отриманні зізнання підозрюваної особи у вчиненому злочині та повідомленні нею всіх обставин її вчинення, водночас як інші слідчі бачать головну мету в отриманні об'єктивної інформації про всі обставини події.

Іншою проблемою є те, що **органи правопорядку не вкладаються в створення умов для ефективного проведення допитів:** немає політики щодо проведення допиту на рівні інституцій, системи оцінки якості допиту та навичок слідчих щодо його проведення, системи розвитку та спеціалізації слідчих у проведенні допиту, кімнати для допитів є радше винятком, бракує обладнання для належної технічної фіксації допиту.

Наприклад, згідно з дослідженням, у більшості випадків слідчі проводять допити у своїх службових кабінетах. При цьому лише 23% опитаних слідчих мають власний кабінет, решта ділить кабінет з колегами, які часто присутні під час допитів. Крім того, поширеними є й випадки одночасного проведення кількох допитів в одному службовому кабінеті. Ці обставини, за словами слідчих, створюють для них значні незручності під час проведення допитів.

⁸ Там же.

Браком належних умов для проведення допиту частково пояснюється й те, що 68% опитаних слідчих ніколи не проводили допит у кімнатах для допиту. Постійно використовують відеофіксацію лише 3% опитаних, доволі часто це роблять ще 16%. Проте більшість респондентів (58%) робить це інколи, а кожен четвертий опитаний слідчий поліції ніколи не використовував відеообладнання, проводячи свої допити.

Належна увага органів правопорядку до вирішення зазначених питань могла б суттєво підвищити ефективність слідчої дії та в цілому досудового розслідування.

Вказані вище фактори зумовлюють те, що немає запиту на якісні дослідження з питань підвищення ефективності взаємодії слідчого з людиною, яка володіє важливою для слідства інформацією, зокрема в сферах психології, криміналістики, нейронауки й інших наук.

Підсумовуючи, можна визначити такі проблеми на шляху до ефективного застосування допиту: **(1)** втрата значення показань, наданих на стадії досудового розслідування, через неможливість у суді прийняти їх як доказ; **(2)** неналежна підготовка працівників органів правопорядку через відсутність окремої навчальної програми; **(3)** брак підтримки розвитку умов та інфраструктури для проведення допиту з боку органів правопорядку.

II. Зарубіжний досвід: Великобританія

Україна не єдина країна, яка зустрілася з ризиками неналежного поводження під час допиту, зокрема підозрюваних.

У середині 70-х років минулого століття у Великобританії відбулися гучні процеси у справах т. зв. «бірмінгемської шістки» та «гілдфордської четвірки», у ході яких підозрювані внаслідок погроз та катування з боку поліції обмовили себе у влаштуванні вибухів у Бірмінгемі та Гілдфорді та були засуджені до довічного ув'язнення⁹.

Внаслідок хвилі критики дій поліції з боку правничої спільноти та суспільства 1984 року парламент Великобританії ухвалив Акт про поліцію та докази у кримінальних справах (The Police and Criminal Evidence Act). Метою Акту було ретельне збалансування прав людини та повноважень поліції. Невелика, але новаторська частина

⁹ Див. дет.: <https://www.nytimes.com/1990/02/25/magazine/when-british-justice-failed.html>

цього Акту полягала в тому, що **інтерв'ю з підозрюваними треба було технічно фіксувати**, починаючи з 1986 року.

Протягом наступних років проведені дослідження записів інтерв'ю з підозрюваними, здійснені на замовлення Міністерства внутрішніх справ (частина уряду Англії та Вельсу), засвідчили, що поліцейським **бракує майстерності в проведенні інтерв'ю**, почасти через те, що в той час поліцейських майже не навчали техніки інтерв'ю ¹⁰.

Ці дослідження призвели до реформи у цій сфері, в межах якої представники урядових структур та керівники поліції запросили декількох досвідчених поліцейських увійти до складу робочої групи (у 1990 році), щоб розробити новітні методи навчання проведення інтерв'ю/допиту. Робоча група також включала професійних психологів. Після дискусій представники робочої групи рекомендували те, що вони назвали моделлю/підходом PEACE ¹¹ (аббревіатура, з англ. peace – мир). Ця реформа відбулася 1992 року й охопила настанови та **навчальні курси, які мають відвідувати всі працівники органів правопорядку**, які ведуть розслідування злочинів. Ці настанови містили багато психологічних аспектів, які ґрунтувалися на наукових дослідженнях ¹².

Таким чином вирішили проблему з браком знань і навичок у поліцейських щодо ефективного проведення інтерв'ю.

Впровадження моделі процесуального (слідчого) інтерв'ю PEACE супроводжувалося також **підтримкою інституцій у сфері кримінальної юстиції**. У 2004 році Асоціація керівників поліції (The Association of Chief Police Officers) затвердила Національну стратегію процесуального інтерв'ю, яку переглянула та оновила 2009 року Національна агенція з удосконалення поліцейської діяльності Великобританії ¹³.

10 Rhodes, E., United Nations may recommend PEACE approach. Режим доступу: <https://thepsychologist.bps.org.uk/volume-29/december-2016/united-nations-may-recommend-peace-approach>
<https://drive.google.com/file/d/1SyzMIGZHcmLVmmNZRQRUFpmjhTifl5jQ/view>

11 “PEACE” - це аббревіатура:

P - планування та підготовка (Planning and Preparation)

E - залучення та пояснення (Engage and Explain)

A - розповідь (Account)

C - завершення (Closure)

E - оцінка (Evaluation)

Повне пояснення методу “PEACE” - див. <https://www.app.college.police.uk/app-content/investigations/investigative-interviewing/#witness-statements> або дослідження

12 Рей Булл, Тиск чи мир: чи це була “ліпа”. Режим доступу <https://drive.google.com/file/d/1SyzMIGZHcmLVmmNZRQRUFpmjhTifl5jQ/view>

13 National Policing Improvement Agency. National Investigative Interviewing Strategy (2009). Режим доступу <http://library.college.police.uk/docs/npia/BP-Nat-Investigative-In>

Як зазначено в тексті Стратегії: «зважаючи на те, що опитування потерпілих, свідків та підозрюваних є основним фактором успіху розслідування, необхідно дотримуватися найвищих стандартів. Для цього органи правопорядку повинні розвивати та підтримувати цінний ресурс, яким є навички їхніх інтерв'юерів»¹⁴.

Варто зазначити, що для втілення Стратегії у Великобританії розроблено низку стандартів та впроваджено систему підтримки, розвитку і поширення найкращих практик процесуального інтерв'ю через т. зв. національних та регіональних координаторів з процесуального інтерв'ю, а також впроваджено систему спеціалізації поліцейських для проведення інтерв'ю залежно від тяжкості злочину, процесуального статусу особи та важливості інформації, якою вона володіє.

III. Пропоновані шляхи вирішення проблеми

Зміна підходів до проведення допиту можлива в результаті цілеспрямованих дій інституцій та їхніх представників. Передумовою таких змін може стати розроблення **національної стратегії впровадження процесуального інтерв'ю**, яка передбачатиме консолідацію зусиль різних інституцій навколо реалізації системних змін у цій сфері та включатиме нижченаведені рекомендації:

I. Зміни нормативного регулювання проведення допиту

1.1. Надати суду можливість використовувати показання, надані під час досудового розслідування за умови дотримання критеріїв допустимості доказів, а також забезпечення процесуальних гарантій допитуваних осіб (участь адвоката, забезпечення права на мовчання, здійснення відеофіксації допиту та ін.).

1.2. Зняти заборону, передбачену ч. 4 ст. 224 КПК України щодо обов'язку особи, яка проводить допит, припинити його відразу після відмови підозрюваного відповідати на питання та давати показання. Замість цього, задля забезпечення належних процесуальних гарантій підозрюваній особі від неналежного поводження, доцільно встановити обмеження щодо тривалості допиту в таких ситуа-

ціях, а також заборону на повторну постановку питань, щодо яких особа відмовилася надавати показання.

1.3. Виключити необхідність вносити до тексту протоколу показання на вимогу учасників слідчої дії у разі, якщо здійснювалася відеофіксація допиту (абз. 2 ч. 2 ст. 104 КПК України), з метою економії часу на проведення допиту та оформлення його результатів.

II. Забезпечення розвитку працівників органів правопорядку

2.1. Розробити та впровадити національну навчальну програму з процесуального інтерв'ю для різних рівнів навчальної підготовки прокурорів, слідчих (детективів) та оперативних працівників, а також окремо для керівників (як базової підготовки під час здобуття освіти у ЗВО, так і спеціальної підготовки працівників у ході їхньої первинної професійної підготовки, підвищення кваліфікації та додаткової підготовки).

2.2. Підготувати настанови (навчально-методичний посібник) з проведення процесуального інтерв'ю, адаптовані до українського законодавства, які спиратимуться на найкращі світові практики та дослідження, а також результати пілотування процесуального інтерв'ю в Україні.

2.3. Забезпечити поетапне проходження навчальної програми з процесуального інтерв'ю для всіх діючих слідчих (детективів).

2.4. Забезпечити поетапне проходження навчальної програми з процесуального інтерв'ю для керівників слідчих (детективів).

III. Підтримка впровадження процесуального інтерв'ю з боку органів досудового розслідування

3.1. Розробити та впровадити політики щодо застосування процесуального інтерв'ю.

3.2. Розробити та впровадити модель компетенцій слідчих (детективів) щодо проведення процесуального інтерв'ю.

3.3. Забезпечити впровадження системи моніторингу й оцінки якості проведених допитів та навичок слідчих (детективів).

3.4. Активно застосовувати інститут наставництва та поширювати найкращі практики процесуального інтерв'ю.

3.5. Розробити та затвердити єдині для органів досудового розслідування стандарти з облаштування кімнат для проведення допиту ¹⁵.

3.6. Облаштувати у кожному територіальному підрозділі органів досудового розслідування не менш ніж одну кімнату для проведення допиту відповідно до затверджених стандартів.

3.7. Впровадити у практичну діяльність органів досудового розслідування єдині форми бланків протоколів допиту, плану допиту та оцінки якості проведення допиту.

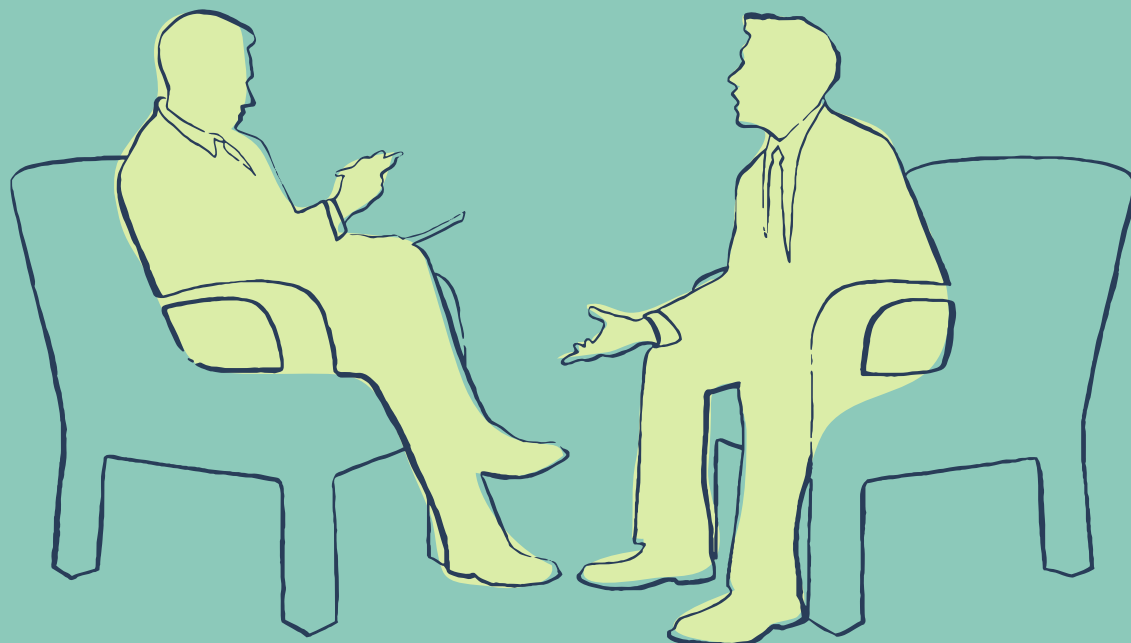
Впровадження вищенаведених рекомендацій передбачає консолідацію зусиль різних інституцій та їхнє об'єднання навколо ідеї трансформації допиту в сучасну практику процесуального інтерв'ю. Задля ефективної підтримки цих змін, ідентифікації і поширення найкращих практик процесуального інтерв'ю, а також формування міцних професійних зв'язків між слідчими (детективами) різних інституцій вважаємо за необхідне також створити **Національну керівну групу з впровадження процесуального інтерв'ю**, до якої могли б увійти представники інституцій, навчальних закладів, дослідники у сфері процесуального інтерв'ю та інші зацікавлені особи. Ефективна діяльність такої групи може надати суттєвого імпульсу розвитку та впровадженню процесуального інтерв'ю в Україні.

15 Стандарти обладнання кімнат для проведення допитів (процесуального інтерв'ю) мають передбачати дотримання вимог щодо: 1) належного приміщення (кімнати): конфіденційність; ізолюваність й тиша; достатній розмір; вимоги до вікон та дверей; комунікаційне оснащення; освітлення; 2) комфорту та обстановки кімнати: належне вмеблювання; додатковий комфорт; належне розташування учасників; 3) технічного оснащення для відеозапису: належний звукозапис; візуальна складова; пристрій для запису; забезпечення безперервності запису; 4) наявності оператора обладнання.

Авторський колектив:

Т. Філоненко, Ю. Белоусов, А. Орлеан,
Є. Крапивін, В. Яворська

*Nemo solus
satis sapit*

При цитуванні посилання на матеріали
ініціативи Justtalk обов'язкове.

 [justtalk.club](https://www.facebook.com/justtalk.club)
justtalk.ua@gmail.com